

Paweł Krokosz

Uniwersytet Papieski Jana Pawła II,
Kraków

Rosyjskie „nie” dla „praw i wolności” narodu ukraińskiego w XVIII w. (2)

Likwidacja Hetmańszczyzny

W czerwcu 1762 r. doszło w Rosji do kolejnego przewrotu pałacowego. Tym razem po władzę sięgnęła żona cara Piotra III Katarzyna Aleksiejewna, która przeszła do historii pod imieniem carowej Katarzyny II. Swoją rolę w tym przedsięwzięciu miał również hetman Razumowski (Kyryło Rozumowski, Rozumowski), wynagrodzony przez władczynię za okazaną „pomoc” corocznym subsydem pieniężnym w wysokości 5000 rubli. Wkrótce za sprawą Katarzyny II, czego najprawdopodobniej nie spodziewał się Razumowski, nastąpiła całkowita likwidacja Hetmańszczyzny. Zanim jednak to nastąpiło, w listopadzie 1763 r. na wniosek nieprzezwyciężonego nic hetmana, przystąpiono do prac redakcyjnych nad dawnymi zapisami „prawa małorosyjskiego” i „prawa magdeburskiego”. Miesiąc później na zjeździe starszyny kozackiej, z udziałem Razumowskiego, w Głuchowie odbyła się burzliwa dyskusja nad supliką do Katarzyny II z prośbą o odnowienie „praw i wolności” Ukrainy. Przyjęto wówczas niezwykle radykalny w treści 20-punktowy dokument żądający m.in. swobody wyboru hetmana, ustanowienia „sejmu lub generalnej rady”, utworzenia trybunału, powołania w Baturynie uniwersytetu, zwrócenia Ukraińcom niesłusznie zabranej ziemi, przywrócenia ukraińsko-rosyjskiej granicy celnej, a także wycofania wojsk carskich. Postulaty te, gdzie poruszony został również problem utworzenia parlamentu, w którym zasiadaliby przedstawiciele ukraińskiej szlachty, przeszły do historii pod nazwą „Prośby małorosyjskiej szlachty i starszyny oraz hetmana o odnowienie różnych starych praw Małorosji, przedłożone Katarzynie II w 1764 r.”¹. Podczas owej rady starszyna kozacka przekazała Razumowskiemu skargi na postępowanie noworosyjskiego gubernatora Aleksieja Miel-

---

¹ С. Павленко, *Загибель Батурина...*, s. 240–241; З. Когут, *Українська еліта...*, s. 51–57; *Прошение малороссийского шляхетства и старшин, вместе с гетманом, о восстановлении разных старинных прав Малороссии, поданное Екатерине II-й в 1764 году*, сообщ. А. Ф. Кистяковский, [w:] КС, т. VI, s. 317–345.

gunowa, który siłą zapisywał Kozaków do elżbietańskiego pułku pikinierów². Wtedy także hetman Razumowski podjął starania o wprowadzenie dziedzicznej godności hetmańskiej. Ta ostatnia inicjatywa wywołała jednak zdecydowany sprzeciw na Ukrainie, gdzie ogromną wagę przywiązywano do tradycji wyborów hetmańskich³.

Żądania, pod którymi wielu przedstawicieli starszyny obawiało się złożyć podpis, wywołały ostrą reakcję Katarzyny II. Carowa, doszukująca się w tych działaniach otwartego wystąpienia zmierzającego do zrzucenia zależności politycznej od Petersburga, miała nawet żądać od Razumowskiego zrzeczenia się hetmaństwa⁴. O nastrojach panujących na Ukrainie informował Katarzynę II jej sekretarz Grigorij Tiepłow w sporządzonej przez siebie „Notatce o nieporządkach w Małorosji, które pochodzą obecnie od nadużyć praw i zwyczajów, potwierdzonych w gramotach”, gdzie krytycznie wyrażał się o dopuszczającej się nadużyć starszyźnie kozackiej. N. Jakowenko uważa, iż to właśnie „Notatka” stała się impulsem do zdecydowanych działań ze strony carowej wobec Hetmańszczyzny i samego Razumowskiego⁵. Nie mniej jednak to Katarzyna II, realizując politykę integracji poszczególnych ziem z imperium, podjęła decyzję odnośnie Ukrainy, a przede wszystkim o „wymazaniu” wśród jej mieszkańców pamięci o hetmanie⁶. W styczniu 1764 r. władze rosyjskie wydały rozkaz dotyczący likwidacji ukraińskich zakładów produkujących proch i polecenie kupowania go w Moskwie⁷.

Nieoczekiwanie na decyzję władczyni odsuwającą Razumowskiego z zajmowanej funkcji (choć nie można pominąć tu zamierzonego działania ze strony kręgów władzy) wpłynęły tragiczne wydarzenia, jakie rozegrały się latem 1764 r. w twierdzy szliselburskiej. Podporucznik Wasyl Myrowycz, wnuk „mazepińcy” Fedora Myrowycza, podjął nieudaną próbę uwolnienia pilnie strzeżonej osoby, jaką był przebywający w więzieniu kandydat do tronu carewicz Iwan VI (1740–1764)⁸. Tuż po tych wydarzeniach, w listopadzie, Cyryl Razumowski — ponoć na własną prośbę — został pozbawiony hetmaństwa, a Katarzyna II na nowo ustanowiła Kolegium Małorosyjskie na czele z prezydentem i generałem-gubernatorem hrabią Piotrem Rumiancewem. W skład nowo powołanej instytucji miało wejść czterech wyższych oficerów rosyjskich (dwóch narzucono odgórnie, a dwóch miał wskazać Senat) i czterech przedstawicieli starszyny generalnej (wszyscy wymienieni z nazwiska). Carska instrukcja wręczona nowemu „zarządcy” Ukrainy drobiazgowo określała, w jaki sposób należy kontrolować i prowadzić wszystkie sprawy — polityczne, gospodarcze, wojskowe, religijne — dotyczące Ukrainy. W założeniach Petersburga działania, jakie winien podjąć generał-gubernator, miały na celu likwidację istniejących pozostałości autonomii ukraińskiej. Katarzyna II w tajnej instrukcji

² В. А. Бильбасов, *История Екатерины Второй*, т. 2, Берлин 1900, s. 453–454.

³ З. Когут, *Українська еліта...*, s. 58; idem, *Шляхетська демократія в часи самодержавства: політичні погляди Григорія Полетики (1723/25 – 1784)*, [w:] idem, *Коріння ідентичності...*, s. 103.

⁴ *Дипломатическая переписка прусских посланников при русском дворе*. Документы изданы под наблюдением Г.Ф. Штендмана, [w:] Сб.РИО, 1878, т. 22, no. 134, s. 248; *Бумаги Императрицы Екатерины II, хранящихся в Государственном архиве Министерства иностранных дел*, [w:] Сб.РИО, 1871, т. 7, s. 359, 375–376; З. Когут, *Російський централізм і українська автономія. Ліквідація Гетьманщини 1760–1830*, Київ 1996, s. 92.

⁵ N. Jakowenko, op.cit., s. 508–509.

⁶ *Бумаги Императрицы Екатерины II...*, s. 348.

⁷ ПСЗРИ, т. XVI, СПб. 1830, no. 12018, 12277.

⁸ С. Павленко, *Післямазепинська доба Батурина*, [w:] „Сіверянський літопис” (dalej: СЛ), 2006, no. 4, s. 24; W.A. Serczyk, *Poczet władców Rosji. (Romanowowie)*, Londyn 1992, s. 107–115.

skierowanej do Rumiancewa wskazywała, że zadawniona „nienawiść” mieszkańców Ukrainy do Rosji była najsilniej zakorzeniona wśród starszyny kozackiej, doskonale dostrzegającej odrębność swego kraju od Rosji, dlatego za wszelką cenę należało wdrożyć politykę rusyfikacji tych ziem⁹.

Władze rosyjskie, powołując Kolegium Małorosyjskie, miały świadomość, iż do realizacji wytycznych carowej będą potrzebowały wiernych sobie ludzi rekrutujących się spośród miejscowych urzędników. Bezpośrednio po przybyciu Rumiancewa do Głuchowa zgłosiło się do niego wielu znanych mu przedstawicieli miejscowej arystokracji. Wśród przybyłych znajdował się sędzia generalny Andrzej Bezborodko, pragnący przedstawić swojego syna Aleksandra, który właśnie ukończył naukę w Akademii Kijowskiej. Wkrótce młody Bezborodko rozpoczął karierę od kierowania kancelarią Rumiancewa, a w 1767 r. został członkiem Małorosyjskiego Sądu Generalnego oraz wziął udział w wojnie z Turcją (1768–1774), dowodząc jednostkami ukraińskimi¹⁰.

Hetmanowi, piastującemu nadal pewne ważne funkcje państwowe (pozostał m.in. senatorem i feldmarszałkiem, lecz zrezygnował ze stanowiska prezydenta Akademii Nauk), nie zezwolono na powrót na Ukrainę. Dopiero w 1776 r. dzięki faworytowi imperatorowej Grigorijowi Potiomkinowi, z którym Razumowski się przyjaźnił, zezwolono mu na wyjazd do Baturyna. W kolejnych latach mieszkał jednak na powrót w Petersburgu i Moskwie. Przebywając w Rosji, pozostawał w bliskich kontaktach ze swoim rodakiem, wspomnianym już Aleksandrem Bezborodką, piastującym wówczas funkcję ministra spraw zagranicznych. W 1791 r. na skutek intryg wpływowych kręgów dworskich mogący podjąć walkę w obronie ukraińskich „praw i wolności” Razumowski i Bezborodko zostali całkowicie odsunięci od spraw państwowych. Pierwszy dopiero po trzech latach powrócił do Baturyna, tym razem już na stałe, gdzie poświęcił się wspieraniu budownictwa cerkiewnego i świeckiego. Wspaniałym przykładem budowli świeckiej była jego baturyńska rezydencja. Pałac zbudowany przez angielskiego architekta Charlesa Camerona wraz z parkiem zaprojektowanym przez Włocha Antonio Rinaldiego był prawdziwą perłą architektury klasycystycznej¹¹. Ostatni hetman ukraiński zmarł w 1803 r. i został pochowany w odbudowanej przez siebie starej „mazepińskiej” cerkwi Zmartwychwstania Pańskiego w Baturynie¹².

⁹ *Бумаги Императрицы Екатерины II...*, s. 359–360; 375–391. Szerzej zob.: Т. А. Круглова, *Об отставке последнего малороссийского гетмана К. Г. Разумовского (1764 г.): новое прочтение источников*, [w:] „Вестник Московского университета”, серия 8: история, 1/2010, s. 3–25; *Фельдмаршал Румянцев. Документы, письма, воспоминания*, сост. А. П. Капитанов, Москва 2001, s. 10; О. К. Струкевич, *Українська „нація до націоналізму”: пошуки критеріїв ідентичності в Україні–Гетьманщині XVIII ст.*, [w:] УДЖ, 6/1999, s. 20–21; З. І. Хижняк, В. К. Маньківський, *Історія Києво-Могилянської академії*, Київ 2008, s. 144; А. Яковлів, *Кінець автономії України...*, s. 269.

¹⁰ Д. Бангыш-Каменский, *Словарь...*, ч. I, Москва 1836, s. 102 i nast.; *Канцлер князь Александр Андреевич Безбородко в связи с событиями его времени, т. I, (1747–1787 гг.)*, [w:] Сб.РиО, 1879, т. 26, s. 18 i nast.

¹¹ Г. Лукомский, *Батури́нский дворец, его история, разрушение и реставрация*, СПб. 1912, s. 8; С. Павленко, *Післямазепинська доба Батурина...*, s. 24–26.

¹² О. П. Реєнт, І. А. Коляда, op. cit., s. 372–373; С. Павленко, *Загибель Батурина...*, s. 243–244; В. Задко, *Церкви Батурина*, [w:] СЛ, 2004, но. 4, s. 18; Л. Синицкий, *Путешествие в Малороссию академика Гильденштедта и кн. И. М. Долгорукого. (Окончание)*, [w:] КС, 1893, т. XLI, s. 40. Według miejscowych przekazów cerkiew miała zostać zbudowana z tzw. słupa Mazepy — baszty, która oparła się niszczyielskiej działalności ekspedycji rosyjskiej w 1708 r., zob. N. Jakowenko, op.cit., s. 509. Według ustaleń specjalistów badających dzieje Baturyna zarówno cegły i żelazo użyte do budowy tej świątyni pochodzi-

W związku z powyższym rodzi się pytanie, czy Cyryl Razumowski, wyznaczony na tę funkcję przez carową i całkowicie uzależniony od jej woli, okazał się zdrajcą interesów Ukrainy, czy też obrońcą jej dawnych „praw i wolności”¹³. O hetmanie, który zdobył wykształcenie w krajach Europy Zachodniej (Francja, Włochy, Niemcy), wiadomo, iż lubił przepych i zbytek, a gośćmi na urządzanych przez niego przyjęciach byli zarówno przedstawiciele starszyny kozackiej, jak i oficerowie rosyjscy. Nie można jednak odmówić mu troski o wewnętrzny byt Ukrainy i obronę jej interesów. Po pozbawieniu go godności hetmańskiej i przenosinach do Baturyna Razumowski podjął starania o powołanie tam uniwersytetu. Prowadził także szeroko zakrojoną działalność gospodarczą, a w swojej fabryce sukienniczej produkującej kilimy zatrudniał 180 robotników. Jego staraniem w hetmańskiej stolicy utworzony został szpital na 15 łóżek¹⁴. Godnym podkreślenia jest fakt, iż z inicjatywy Razumowskiego podjęto pewne reformy wojskowe w Hetmańszczyźnie — wprowadzono jednakowe uniformy i uzbrojenie, powołano „szkołę kadetów” dla potomków starszyny kozackiej, uporządkowano arsenał artyleryjski¹⁵. Oceniając całokształt działań Razumowskiego, można przychylić się do oceny N. Jakowenko, która stwierdziła, iż w owym czasie „(...) hetmanat przeżył ostatnią próbę przystosowania się do nowych porządków bez utraty swobód”¹⁶.

Smutny epilog

Kontrolujący całość spraw ukraińskich generał-gubernator Piotr Rumiancew, który był również głównodowodzącym stacjonujących na ziemiach Hetmańszczyzny jednostek armii rosyjskiej, energicznie zabrał się do dzieła, wdrażając w latach 1764–1780 wiele reform¹⁷. Już na samym początku dokonano całościowego przeglądu tamtejszej gospodarki; przeprowadzono spis ludności, opisano własność ziemską oraz majątek każdego gospodarza. Jednakże stopniowo likwidowano dawne instytucje władzy — Generalna Kancelaria Wojskowa i Generalny Sąd Wojskowy zostały podporządkowane Kolegium Małorosyjskiemu, jako jeden z jego departamentów. Podobnie uczyniono z innymi organami administracji hetmańskiej — Kancelarią Artylerii Generalnej, Generalną Komisją Rozrachunkową oraz Kancelarią Małorosyjskiego Skarbu. Dostosowano także formy prowadzenia dokumentacji do tych, jakie obowiązywały w całym imperium¹⁸.

W lutym 1767 r. generał-gubernator Piotr Rumiancew, wypełniając rozporządzenie Katarzyny II pragnącej dokonać nowej kodyfikacji prawa ogólnorosyjskiego, rozesał do mieszkańców Hetmańszczyzny instrukcje dotyczące wyboru jej reprezentantów do prac w Komisji ustawodawczej. Lewobrzeżną Ukrainę i Zaporozże podzielono wówczas na 15 okręgów wyborczych. Wśród wybranych przedstawicieli Kozaczyzny znaleźli się ludzie stojący w opozycji do Rumiancewa, m.in. Iwan Skoropadski (Skoropadśkyj) — wnuk brata hetmana Iwana Skoropadskiego —

ły z innego źródła, zob. *Местечко Батурина*, [w:] *Прибавление к Черниговским епархиальным известиям*, 1872, no. 23, s. 584; С. Павленко, *Післямазепинська доба...*, s. 26.

¹³ С. Павленко, *Загибель Батурина...*, s. 234–244.

¹⁴ В. Різниченко, *Останній гетьман України Кирило Розумовський*, [w:] *З-під булави...*, s. 288–302; С. Павленко, *Післямазепинська доба...*, s. 18–27; *Чернігівщина. Енциклопедичний довідник*, Київ 1990, s. 49–50; С.І. Дегтярьов, *Маловідомий опис м. Батурина 1760 р.*, [w:] „Сумський історико-архівний журнал”, 8–9/2010, s. 32–66; P. R. Magocsi, *A History of Ukraine*, Toronto, Buffalo, London 1996, s. 274.

¹⁵ І. С. Стороженко, *op.cit.*, s. 92.

¹⁶ N. Jakowenko, *op.cit.*, s. 506.

¹⁷ З. Когут, *Українська еліта...*, s. 64.

¹⁸ N. Jakowenko, *op.cit.*, s. 509–510.

opowiadający się za odnowieniem Hetmańszczyzny. Naciski Rumiancewa na delegata Skoropadskiego, podobnie jak i na innych reprezentantów, zmusiły go do rezygnacji z powierzonej sobie funkcji. Jego miejsce zajął inny polityk reprezentujący interesy Ukrainy — poseł starszyny pułku lubieńskiego, rzecznik wzmocnienia pozycji szlachty ukraińskiej, Grigorij Poletyka. W trakcie prac Komisji — prawdopodobnie po raz ostatni — podjęto kwestie związane z ocaleniem dawnych „praw i wolności”, kiedy blisko 1000 ukraińskich delegatów szlacheckich podpisało petycję, by zachować autonomię Ukrainy¹⁹. Rozczarowanie carowej rezultatami prac Komisji i zbliżająca się wojna z Turcją sprawiły, iż kodyfikacja została porzucona, a sprawy dotyczące ziem ukraińskich potoczyły się zgodnie z planami Petersburga. Zakończona pokojem w Küczük-Kajnardży zwycięska wojna z Turcją przyniosła Rosji nowe zdobycze terytorialne na południu i upragniony dostęp do Morza Czarnego. W tak sprzyjających warunkach nastąpiła likwidacja podległej Kolegium Małorosyjskiemu, choć cieszącej się pewnymi swobodami Nowej Siczy Zaporoskiej, która od chwili zakończenia wojny z Turcją z lat 1734–1739 stanowiła swoisty „bufor” pomiędzy Rosją — całkowicie dla niej wygodny — a jej południowym sąsiadem. Dzielące się od 1768 r. na osiem pałanek (okręgów) terytorium „Wolności Wojska Zaporoskiego” w oczach władz rosyjskich stanowiło „korzeń wszelkiego zła”, który należało zlikwidować, a jego ziemie włączyć do imperium. Kroki te miały na celu likwidację politycznej niezależności Kozaków zaporoskich, którzy na przestrzeni lat starali się wykorzystywać nadarzającą się sytuację i balansowali pomiędzy Petersburgiem, Stambułem i Bachczysarajem²⁰. W XVIII w. liczbę tamtejszego wojska szacowano na 12 000 — 13 000 ludzi; według raportu atamana koszowego z 1755 r. do walki sposobnych było 11 000 Kozaków (6000 jazdy i 5000 piechoty), zaś w raporcie atamana koszowego Piotra Kaliszewskiego (Petro Kalnyszewskyj) sporządzonym dla generała-gubernatora Rumiancewa w 1769 r. liczba żołnierzy „gotowych do wojny” była precyzyjniejsza i wynosiła 12 249 — 6474 jazdy i 5775 piechoty²¹.

Ostateczny cios Siczy zadały w 1775 r. powracające z frontu tureckiego wojska rosyjskie pod dowództwem generała Piotra Tekely’ego. Inspiratorem tych działań był faworyt Katarzyny II książę Grigorij Potiomkin, który stopniowo ograniczał wolności innych wojsk kozackich imperium — początkowo jaickich, a następnie dońskich²². S. Montefiore uważa, iż bezpośredni wpływ na likwidację Siczy Zaporoskiej, a także innych wojsk kozackich, miał wybuch niezwykle groźnego dla rosyjskich władz powstania chłopskiego pod wodzą atamana Kozaków dońskich Jemieliana Pugaczowa (1773–1775)²³. Zaporozcy w obliczu przeważających sił pacyfikacyjnych — 8 pułków dragonów, 20 pułków huzarów, 17 szwadronów pikinierów, 10 pułków regularnej piechoty i 13 pułków Kozaków dońskich — poddali się bez walki. Sicz została zdobyta bez żadnego wystrzału, a przedstawiciele starszyny aresztowani i zesłani na Wyspy Solowieckie (ataman koszowy Piotr Kalniszewski) lub na

¹⁹ З. Когут, *Українська еліта...*, s. 59.

²⁰ С. Андреева, „Кримський” вектор зовнішньої політики Коша Нової Запорозької січі в період між російсько-турецькими війнами 1734–1739 рр. та 1768–1774 рр., [w:] „Український історичний збірник”, 2010, вип. 13, ч. 1, s. 98.

²¹ І. С. Стороженко, *op.cit.*, s. 88–93.

²² W. A. Serczyk, *Katarzyna II carowa Rosji*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1983, s. 204–207; А. Скальковский, *op.cit.*, ч. III, Одесса 1846, s. 183–206; Н. Полонська-Василенко, *op.cit.*, s. 261–262.

²³ S. S. Montefiore, *Potiomkin. Książę książąt*, Warszawa 2006, s. 313.

Syberię (pisarz wojskowy Iwan Hłoba i starszyna pułkowy Antoni Hołowatyj)²⁴. W manifeście carowej Katarzyny II informującym o likwidacji Siczy Zaporoskiej z 3 sierpnia 1775 r. odwołano się m.in. do rosyjskich historiografów, którzy zapisali, iż „Kozacy zaporoscy nie byli niczym innym, niż częścią Kozaków Małorosyjskich [tj. Kozaków Hetmańszczyzny — P.K.]”, podkreślając przy tym, iż ci pierwsi prowadzili grabieżczy tryb życia, wywołując tym skargi państw sąsiednich. Wszystkie „prześstępstwa” Zaporozców, jakie zmusiły carową do podjęcia „surowych” kroków wobec Siczy, zostały wyłożone w 6 punktach. Kozakom zarzucono „zdradę wierności” i bezprawną chęć zawłaszczenia zawojowanych właśnie przez Rosję ziem południowych (gubernia Noworosyjska), skąd uprowadzali mieszkającą tam ludność. Katarzyna II w manifeście zastosowała również celowy zabieg polegający na przeciwstawieniu Zaporozców „niezachwianemu w obowiązku wierności” kozactwu dońskiemu. Wołą władczyni nazwy „Sicz” i „Kozacy zaporoscy” miały zostać na zawsze zlikwidowane i pamięć o nich wymazana²⁵. Na włączeniu Siczy do imperium skorzystało wielu ludzi z otoczenia carowej, którzy otrzymali tam ogromne nadania ziemskie. Sam tylko Grigorij Potiomkin stał się właścicielem około 150 000 dziesięcin ziemi²⁶.

Paradoksalnie skasowanie w 1775 r. instytucji ukraińskich i jednocześnie wprowadzenie nowego podziału administracyjnego imperium na gubernie — zdaniem Z. Kohuta — zmusiło Petersburg do uznania, że na ziemiach ukraińskich oprócz Kozaków i pospolitej ludności istotną rolę odgrywała także szlachta, której część w ostatnich latach zasilila szeregi szlachty rosyjskiej²⁷. Generał-gubernator Rumiancew, wprowadzając rosyjskie instytucje na ziemiach Hetmańszczyzny, sprzyjał owej „integracji”, realizując jednocześnie program mający na celu „złączenie”, a raczej swoiste wprzęgnięcie przedstawicieli ukraińskich elit do służby w aparacie imperialnym²⁸. Działania te nie ułatwiały wytworzenia się wśród Kozaków oraz pozostałych warstw narodu ukraińskiego opozycji w stosunku do nowej imperialnej arystokracji²⁹. Wielu przedstawicieli kozackiej starszyny oraz szlachty ukraińskiej doskonale odnalazło się w nowych okolicznościach i dzięki realizacji wytycznych płynących z Petersburga zrobiło karierę polityczną, zajmując eksponowane stanowiska rządowe, dworskie lub wojskowe. Jednakże znaczna część Kozaków pozostawała w opozycji do polityki rządu centralnego. Najbardziej skrajne stanowisko wobec asymilacyjnych poczynań rosyjskich zajęli Zaporozcy. Wielu z nich po likwidacji Nowej Siczy, nie chcąc pogodzić się z „nowymi porządkami” i przewidując ewentualne represje, udało się na emigrację na terytorium tureckie. Kilka tysięcy Zaporozców uciekło w okolice Oczakowa i Akermanu, gdzie w 1778 r. Porta przyjęła ich pod swoją zwierzchność i pozwoliła im na założenie kosza u ujścia Dunaju. W kolejnych latach kilkakrotnie zmieniali miejsce osiedlenia, a założona przez nich tzw. „Sicz Naddunajska” przetrwała do końca lat 20. XIX stulecia³⁰. Owe kozackie

²⁴ Wyspy Sołowieckie były tradycyjnym miejscem zsyłki ukraińskich patriotów, szczególnie duchownych nastawionych antymoskiewsko, zob.: А. Бовгиря, *op.cit.*, s. 128.

²⁵ ПСЗРИ, т. XX, СПб. 1830, но. 14354.

²⁶ N. Jakowenko, *op.cit.*, s. 522.

²⁷ Д. Миллер, *Очерки из истории и юридического быта старой Малороссии. Превращение козацкой старшины в дворянство*, [w:] КС, 1897, т. LVI, s. 1–31, 188–220, 351–374; т. LVII, s. 1–47; ПСЗРИ, т. XX, СПб. 1830, но. 14392.

²⁸ З. Когут, *Російський централізм...*, s. 185–186.

²⁹ *Idem*, *Українська еліта...*, s. 63.

³⁰ W 1785 r. 7000 Zaporozców znalazło schronienie na terytorium Banatu. Władze rosyjskie zdawały sobie sprawę, iż ewentualne odrodzenie się Siczy Zaporoskiej w jakiegokolwiek innej postaci będzie niosło ze sobą wielkie niebezpieczeństwo, podjęły więc starania mające na celu ściągnięcie Kozaków pod swoją władzę, zob.: І. Крип'якевич, *Історія Українського вій-*

„odjazdy” na stepy oczakowskie od samego początku mocno niepokoiły władze rosyjskie. Potwierdza to korespondencja generała Aleksandra Prozorowskiego skierowana do komendanta obozu Nowej Siczy pułkownika Piotra Norowa z 1775 r., w której nakazano „(...) patrzeć, by Zaporozcy nigdzie nie odjeżdżali”³¹.

Likwidacja Nowej Siczy w 1775 r. sprawiła, iż nastąpił podział jej dotychczasowych ziem pomiędzy dwie gubernie zarządzane przez Grigorija Potiomkina — Noworosyjską i Azowską (do obydwu guberni dołączono również tereny przyznane Rosji na mocy traktatu w Küczük-Kajnardży). W 1781 r. miała miejsce kolejna reforma administracyjna i w całym imperium zostały wprowadzone nowe jednostki — namiestnictwa, co pociągnęło za sobą istotne zmiany dla funkcjonowania ziem ukraińskich. Z byłej Hetmańszczyzny wydzielono ich trzy — Kijowskie, Czernihowskie i Nowogrodzko-Siewierskie. Pierwszym ich zarządcą został Piotr Rumiancew, zastąpiony później przez generała Michaiła Kreczetnikowa. Ukrainę Słobodzką, jak już uprzednio wspomniano rządzącej się zupełnie odmiennymi prawami, przemianowano na namiestnictwo Charkowskie. Gubernie Noworosyjską i Azowską połączono w namiestnictwo Jekaterynosławskie z centrum w Krzemieńczuku, a od 1784 r. w Jekaterynosławiu (do namiestnictwa dołączono również ziemie połtawskiego i mirhorodzkiego pułku, z których utworzono trzy powiaty: Połtawski, Krzemieńczucki, Aleksopolski). W 1795 r. z ziem ostatniego namiestnictwa, już po śmierci zarządzającego nim Potiomkina, wydzielono trzy powiaty i ustanowiono z nich namiestnictwo Wozniesieńskie. W kolejnym roku nowy władca car Paweł I (1796–1801) przywrócił dawny porządek administracyjny. Z ziem ukraińskich, także tych, które zostały ostatnio włączone w granice imperium, utworzono następujące gubernie: Słobodzko-Ukraińską (dawne namiestnictwo Charkowskie), Noworosyjską (dawne namiestnictwo Jekaterynosławskie), rządzącą się odrębnymi prawami Małorosyjską (z centrum w Czernihowie), Wołyńską, Podolską i Kijowską. Odnowiona została wówczas także stara struktura sądownicza — przywrócono Sąd Generalny i powiatowe sądy szlacheckie, które miały sędzić według „dawnych praw” zatwierdzonych niegdyś przez monarchów rosyjskich. Kolejne zmiany terytorialne nastąpiły na początku XIX w. za panowania cara Aleksandra I (1801–1825)³².

Ostatnie dziesięciolecie XVIII w. to okres, w którym władze rosyjskie prowadziły konsekwentną politykę zmierzającą do likwidacji ostatnich „praw i wolności”, podkreślających odrębność Ukrainy. Służyły temu wspomniane zmiany administracyjne, a także reorganizacja wojska kozackiego. W 1783 r. decyzją Katarzyny II z 10 istniejących grodowych pułków kozackich — Kijowskiego, Perejasławskiego, Połtawskiego, Hadziackiego, Mirhorodzkiego, Łubieńskiego, Pryłuckiego, Niżyńskiego, Czernihowskiego i Starodubskiego oraz 3 pułków regularnej lekkiej jazdy (określanych dawniej mianem kompanijskich) — Kijowskiego, Czernihowskiego i Siewierskiego — utworzono 10 nowych regularnych jednostek zwanych pułkami kara-

---

ська, ч. II, Львів 1936, s. 236; http://www.cossackdom.com/articles/k/kaparulin_zadunaya.pdf (dostęp: 12.02.2012).

³¹ *Архів Коша Нової Запорозької Січі. Опис справ 1713–1776*, упорядники Л. З. Гіськова, Л. Я. Демченко, ред. кол. О. М. Апанович, Л. З. Гіськова, В. С. Осач, І. Л. Бутич, Л. А. Сухич, Київ 1994, s. 161.

³² ПСЗРИ, т. XXIV, СПб. 1830, no. 17594, 17634; Н. Полонська-Василенко, op. cit., s. 264–265; З. Когут, *Українська еліта...*, s. 69. Problemy rządu centralnego na ziemiach ukraińskich pojawiły się po II i III rozbiórce Rzeczypospolitej (1793 i 1795 r.), kiedy do Rosji przyłączono Prawobrzeże. W nowej sytuacji politycznej władze rosyjskie musiały liczyć się ze zdaniem zamieszkującej tam szlachty polskiej, zob.: Ю. К. Рудакова, *Основні аспекти земельної політики уряду Павла I*, [w:] УІЖ, 3/2005, s. 101 i nast.; W. A. Serczyk, *Historia Ukrainy...*, s. 165.

binierskimi (pułkami dragońskimi)³³. Z pułków tych sformowano wydzielony korpus noszący nazwę „Jazda Małorosyjska”. Reforma ta nie została dokończona i pułki karabinierskie zachowały resztki dawnej terytorialnej organizacji, a na ich czele stanęli byli przedstawiciele starszyny kozackiej. Pierwszym dowódcą nowego pułku Starodubskiego został pułkownik Iwan Maksymowicz, wnuk „mazepińcy”; a w 1789 r. komendę objął Mychajło Myklaszewski, prawnuk zwolennika Iwana Mazepy. Zmiany wprowadzane przez władze centralne, polegające na zamianie pułków kozackich na jednostki regularnej kawalerii, wywołały znaczne niezadowolenie zarówno wśród starszyny jak i szeregowych Kozaków, szczególnie w 1788 r., kiedy doszło do podziału tych pułków na „ciężką jazdę” i „lekką jazdę”. Niechęć do jakichkolwiek zmian była tak wielka, iż w tymże samym roku na Ukrainie pojawił się projekt przywrócenia dawnej struktury kozackiego wojska, który przedłożył Katarzynie II poeta Wasyl Kapnist (syn pułkownika mirhorodzkiego)³⁴.

Jak już zauważono, jednym ze środków prowadzących do likwidacji ukraińskiej autonomii były działania podjęte przez Petersburg wobec starszyny kozackiej, którą starano się włączyć w szeregi szlachty imperialnej. Sprzyjała temu postawa samej starszyny, dążącej — niejednokrotnie bez oglądania się na interesy narodowe — do zrównania jej w prawach ze szlachtą rosyjską. Rząd centralny, wychodząc niejako naprzeciw tym oczekiwaniom, w 1781 r. włączył „znaczące towarzystwo” kozackie w szeregi szlachty. Cztery lata później Katarzyna II rozszerzyła także na Ukrainę prawa przysługujące szlachcie rosyjskiej. Owo „zrównanie” odbyło się na zupełnie innych zasadach od tych, jakie przedłożyli ukraińscy delegaci w 1767 r. podczas prac Komisji kodyfikacyjnej. Decyzją władczyni szlachta ukraińska została odróżniana z rangami szlachty rosyjskiej, co w praktyce sprawiało, iż traciła swoją odrębność i była wręcz przez nią „wchłaniana”. W ten oto sposób tworzył się jeden stan obywatelski — szlachta imperialna³⁵. Wszyscy pretendujący do tytułu szlacheckiego musieli dowieść swoich praw, przedkładając dokumenty potwierdzające przynależność do szlachty w okresie tzw. „czasów polskich”, czyli kiedy ziemie ukraińskie znajdowały się w granicach Rzeczypospolitej, albo przedstawiając „świadczenia” wystawione przez „emigrantów” szlachty cudzoziemskiej, ewentualnie powołać 12 świadków, którzy zapewniliby o zajmowaniu przez ubiegającego się „odpowiedniej pozycji społecznej”, potwierdzony przez senacki Departament Heroldii³⁶. Należy jednak zauważyć, iż przedstawiciele ukraińskiej elity, pomimo zrównania w prawach ze szlachtą rosyjską, zazwyczaj pozostali „wiernymi synami swojej rodzonyj Ojczyzny, stawszyszy się nosicielami narodowej idei przeciwnej działaniom centralizacyjnej i rusyfikacyjnej polityki władz rosyjskich”³⁷. Szczególną rolę w tym procesie odegrali przedstawiciele szlachty ukraińskiej z namiestnictwa Nowogrodzko-Siewierskiego, składającego się z ziem najbogatszych pułków (jednostek administra-

³³ О. І. Рігельман, *op. cit.*, s. 703–704; ПСЗРИ, т. XXII, СПб. 1830, но. 15928; І. С. Сто-роженко, *op. cit.*, s. 93.

³⁴ Н. Григорович, *Канцлер князь Александр Андреевич Безбородко в связи с событиями его времени*, т. 2, СПб. 1881, s. 88–98; Н. Полонська-Василенко, *op. cit.*, s. 266. W kwietniu 1791 r. Wasyl Kapnist udał się w tajemnicy do Prus, gdzie sondował możliwość udzielenia pomocy (w konsekwencji protekcji) dla Ukraińców chcących podjąć próbę zrzucenia „jarzma rosyjskiego” w przypadku ewentualnej wojny rosyjsko-pruskiej, zob.: О. Оглоблин, *Студії з історії України. Статті і джерельні матеріали*, Нью-Йорк–Київ–Торонто 1995, s. 179–180; З. Когут, *Українська еліта...*, s. 67.

³⁵ ПСЗРИ, т. XXII, но. 16187; А. Яковлів, *Кінець автономії України...*, s. 273.

³⁶ Н. Полонська-Василенко, *op. cit.*, s. 268; Л. Окіншевич, *Значне військове товариство в Україні—Гетьманщині XVII—XVIII ст.*, Мюнхен 1948, s. 167–168.

³⁷ А. М. Федірко, *Патріотична освічена еліта Новгорода-Сіверського на рубежі XVIII—XIX ст.*, [w:] УІЖ, 2/1998, s. 77.

cyjnych) dawnej Hetmańszczyzny; w jego granicach znalazły się także dwie byłe stolice hetmańskie — Baturyn i Głuchów. Przewodnią myślą owych „autonomistów” była idea odrodzenia Hetmańszczyzny i przywrócenia dawnych ukraińskich „praw i wolności”, które prezentował w swoim „programie” wspomniany Grigorij Poletyka³⁸. Byli również tacy, którzy wykorzystując nadarzącą się okazję stworzoną przez władze rosyjskie i nie przywiązując wagi do starań o przywrócenie Ukrainie utraconej autonomii, dbali jedynie o własną karierę. Przykładem takiej postawy jest działalność wspomnianego już Aleksandra Bezborodki, trzymającego w służbie państwowej stronę administracji imperialnej³⁹.

Katarzyna II, realizując politykę sekularyzacji majątku rosyjskiej Cerkwi prawosławnej, zdecydowała się również poczynić podobne kroki wobec struktur cerkiewnych na Ukrainie. W 1786 r. wszystkie wotczyny (ziemskie dobra alodialne) należące do tamtejszych klasztorów, których część zlikwidowano, zostały przejęte przez państwo, a na utrzymanie zarządzających nimi hierarchów oraz szkół cerkiewnych — w tym także Akademii Kijowskiej — przeznaczone zostały określone sumy pieniężne. Ponadto z chłopów zamieszkujących wotczyny odebrane klasztorom utworzono Małorosyjski grenadierski pułk piechoty⁴⁰. W tym miejscu warto wspomnieć, iż kwestie związane z funkcjonowaniem Cerkwi prawosławnej na podzielonych ziemiach ukraińskich były niezwykle istotne dla strony rosyjskiej. Jeszcze w 1685 r., wskutek nacisku Moskwy i hetmana Iwana Samojłowicza, zebrany w Kijowie sobór cerkiewny — bez udziału najwyższego duchowieństwa — wybrał na metropolitę kijowskiego promoskiewskiego kandydata Gedeona Światopełka-Czetwertyńskiego. Wkrótce, za zgodą Turcji, nastąpiła zmiana kanonicznej jurysdykcji Kijowa, który przeszedł spod dotychczasowej zwierzchności patriarchy konstantynopolitańskiego pod zależność patriarchy moskiewskiego. Wpływ na pozycję metropolii kijowskiej wywarły postanowienia zawartego w 1686 r. tzw. „wieczystego pokoju” pomiędzy Rosją i Rzeczpospolitą. Artykuł IX porozumienia przyznawał tamtejszemu metropolicie jurysdykcję nad Cerkwią prawosławną funkcjonującą w granicach Rzeczypospolitej, a faktycznie gwarantował jej wiernym opiekę carską i pozwalał Moskwie wpływać zarówno na sprawy religijne, jak i wywierać nacisk na sytuację wewnętrzną swego zachodniego sąsiada⁴¹. Widocznym znakiem ograniczania dotychczasowej rangi tej metropolii było zmuszenie Światopełka-Czetwertyńskiego przez patriarchat moskiewski do zredukowania dawnego tytułu i przyjęcia nowego — metropolity „Kijowskiego, Halickiego i Małej Rusi”. Na przełomie XVII i XVIII w. metropolita kijowski tracił powoli władzę nad wszystkimi dotychczas podległymi sobie sześcioma diecezjami, prócz własnej — kijowskiej⁴². W 1720 r.

³⁸ Ibidem, s. 78–79.

³⁹ Н. Полонська-Василенко, *op. cit.*, s. 267; З. Когут, *Українська еліта...*, s. 66.

⁴⁰ О. І. Ригельман, *op. cit.*, s. 705–712; А. Яковлів, *Кінець автономії України...*, s. 273.

⁴¹ А. Мironowicz, *Polityka Piotra I wobec Kościoła Prawosławnego w Rosji i w Rzeczypospolitej*, [w:] *Cywilizacja Rosji imperialnej*, pod red. P. Kraszewskiego, Poznań 2002, s. 283–284; W. Konopczyński, *Dzieje Polski nowożytnej*, Warszawa 1996, s. 481.

⁴² W skład metropolii kijowskiej, rozdzielonej pomiędzy Rosję i Rzeczpospolitą, wchodziło sześć diecezji. Pod kontrolą pierwszej, z administracją ukraińską, znajdowały się dwie położone na Lewobrzeżu — kijowska i czernihowska, zaś pozostałe cztery — lwowska, łucka, przemyska oraz mścisławska — leżały na terytorium Rzeczypospolitej (w jej granicach były także części diecezji kijowskiej i czernihowskiej). Jeszcze w 1688 r. diecezja czernihowska została wyjęta spod jurysdykcji metropolity kijowskiego i podporządkowana patriarchatowi moskiewskiemu. Na przełomie XVII i XVIII w. diecezje lwowska, łucka i przemyska przeszły do Kościoła unickiego, zaś mścisławska pozostała przy prawosławiu, lecz także została podporządkowana Moskwie. W 1702 r. metropolii kijowskiej podporządkowano biskupa rezydującego w Perejasławiu, przy czym w 1733 r. i tę diecezję oddano pod bezpośrednie zwierzchność

Świętobliwy Synod orzekł, iż zachodzi sprzeczność pomiędzy tytułem metropolity a faktycznym stanem jego władania i w miejsce metropolity nazaczył arcybiskupa, powierzając tę godność Warłaamowi Wanatowiczowi. W ten sposób za sprawą polityki rosyjskiej, licząca blisko 700 lat metropolia na krótki czas przestała istnieć. Dzięki przychylności carowej Elżbiety Piotrownej w czerwcu 1743 r. metropolia została odnowiona, a po 1750 r. odżyły nadzieje na ponowne podporządkowanie jej biskupstwa perejaślowskiego. W kwestii odnowienia metropolii kijowskiej należy podkreślić rolę Cyryla Razumowskiego, którego aktywność spotkała się ze znacznym sprzeciwem właśnie ukraińskich hierarchów zasiadających w Świętobliwym Synodzie, przeciwników jakiegokolwiek polityki separacyjnej i obrońców interesów całości Cerkwi jako instytucji imperialnej. Z chwilą objęcia tronu przez Katarzynę II zmieniła się polityka władz rosyjskich. Władczyni, likwidując wszelkie przejawy ukraińskiej autonomii, uderzyła również w struktury tamtejszej Cerkwi. Na nowo rozgorzała „wojna” dotycząca tytułu przysługującego metropolitom. W 1770 r. Arsenijowi Mohyłańskiemu zabroniono używać tytulatury „metropolita Kijowski, Halicki i Małej Rusi”, wprowadzając w jego miejsce nowy — „metropolita Kijowski i Halicki”. Mohyłański, nie bacząc na trudności, podjął, najprawdopodobniej już ostatnią, próbę zachowania w granicach Hetmańszczyzny autonomicznej struktury cerkiewnej. Działania te okazały się daremne. Pierwszym krokiem Petersburga do całkowitej integracji Cerkwi ukraińskiej w ramach jednej Cerkwi imperialnej było dostosowanie w latach 80. XVIII w. granic znajdujących się tam biskupstw do granic nowych jednostek administracyjnych. Pod koniec tegoż stulecia, jak uprzednio wskazano, nastąpiło jej całkowite podporządkowanie zarówno władzy politycznej, jak i zwierzchności Świętobliwego Synodu. Majątek cerkiewny został poddany konfiskacie, a biskupi, ihumeni oraz zwykli duchowni zostali zaliczeni do grona urzędników państwowych. Władze centralne wyznaczały liczbę duchownych, diakonów i zarządzały cerkiewnymi finansami. Duchownych zobowiązano także do działalności zgodnej z wprowadzonym jeszcze przez Piotra I „Regulaminem Duchownym”, najważniejszym dokumentem regulującym funkcjonowanie Cerkwi. Dawne odrębności kulturowane były jedynie podczas chrztów, wesel i pogrzebów, przetrwały również miejscowa wymowa cerkiewnosłowiańskich tekstów liturgicznych i przyjęte formy pieśni cerkiewnych⁴³.

Wszystko to, jak na ironię losu, odbywało się w okresie ogromnego wkładu przedstawicieli ukraińskiej Cerkwi w proces modernizacji rosyjskiego imperium zapoczątkowany przez cara Piotra I. Czołową rolę odgrywało tu dwóch hierarchów — Stefan Jaworski, który został metropolitą riazańskim i po zniesieniu urzędu patriarchszego objął funkcję „następcy tronu patriarchszego”, oraz Teofan Prokopowicz,

---

nictwo rosyjskie. Ograniczanie rangi kijowskich metropolitów przez władze rosyjskie, jakie rozpoczęło się jeszcze w XVII w., dotyczyło także kwestii podległości Ławry Kijowsko-Pieczerskiej i klasztoru Meżyhirskiego. Obydwa, uzyskawszy stauropigię — odpowiednio w 1688 i 1710 r. — przeszły pod zwierzchność patriarchatu moskiewskiego. Szerzej zob.: *Исторические сведения о Екатерининской Комиссии для сочинения проекта Нового Уложения*, ч. VI, собраны и напечатаны под наблюдением В. И. Сергеевича, [w:] Сб.РиО, 1882, т. 43, с. 511; Н. Шпачинский, *Киевский митрополит Арсеній Могиланский и состояние юго-западной церкви до реформы Петра I*, Полтава 1905, с. 504; Ф. И. Титов, *Русская православная церковь в Польско-Литовском государстве в XVII–XVIII вв.*, Киев 1905, т. 2, с. 290; З. Когут, *Проблема автономії Української Православної Церкви в Гетьманщині (1654–1780-ті роки)*, [w:] idem, *Коріння ідентичності...*, с. 119–132; A. Mironowicz, *Kościół prawosławny w dziejach Rzeczypospolitej*, cz. III, [w:] http://www.old.cerkiew.pl/print_prawoslawie.php?id=199 (dostęp 03.03.2012).

⁴³ З. Когут, *Проблема автономії...*, с. 119–132; *Ділова документація Гетьманщини...*, 19–22; P. R. Magocsi, op.cit., s. 283–285.

doradca polityczny Piotra I i główny autor „Regulaminu Duchownego”⁴⁴. Inni wyjechali do Rosji, gdzie objęli wiele ważnych funkcji, stając się główną siłą kierowniczą rosyjskiej Cerkwi. W latach 1700–1762 w całym imperium działało 120 metropolitów, arcybiskupów i biskupów, z których aż 70 było Ukraińcami lub Białorusinami, a tylko 47 Rosjanami⁴⁵.

Antyukraińskie działania Petersburga nie uszły uwadze cudzoziemców odwiedzających Rosję w XVIII stuleciu. O systematycznym ograniczaniu dawnych „praw i wolności” narodu ukraińskiego od czasu wystąpienia Iwana Mazepy wspominał podróżnik i profesor mineraologii Uniwersytetu w Cambridge Edward Daniel Clarke, który pod koniec XVIII w. odbył podróż także po Ukrainie. Informacje podobnej treści znalazły się w wydawanym w Getyndze czasopiśmie „Magazyn nauki i literatury”. Anonimowy autor w artykule pt. „Spostrzeżenia w drodze z Petersburga na Krym w 1771 r.”, tak charakteryzował ówczesne nastroje na ziemiach ukraińskich: „Cały naród z przyjemnością wspomina czasy, kiedy Ukraina była niezależna, i z wrogością odnosi się do działań obecnych władz, dążących do ograniczenia jego dawnych wolności”. O utracie niezależności przez Ukrainę pisał również służący w rosyjskiej armii Francuz Charles François Philibert Masson w swoim dziele zatytułowanym „Sekretne wspomnienia o Rosji”. Cudzoziemiec, przyglądający się bacznie panującym tam stosunkom, w swoich uwagach odnośnie Ukrainy podkreślił, iż „Wojowniczy naród Kozaków zmniejsza się z dnia na dzień. Wkrótce zniknie on z powierzchni ziemi tak, jak znikli inni, na których zaciążyło berło rosyjskie, chyba że w najbliższym czasie wybuchnie jakaś szczęśliwa rewolucja, aby wyzwolić ich spod jarzma, które ją niszczy i zniewala”⁴⁶.

Polityka stosowana przez rosyjskich władców wobec wszystkich ziem ukraińskich na przestrzeni całego XVIII w. spodziewane efekty przyniosła dopiero w następnym stuleciu. Wszyscy mieszkańcy imperium, którzy służyli w ogromnej machinie biurokratycznej, rozmawiali po rosyjsku, drukowali swoje utwory w rosyjskich czasopismach itp., zaczęli być uważani za Rosjan. Wówczas to ziściło się życzenie Katarzyny II, aby nazwa Hetmańszczyzny na zawsze została wymazana. Stało się nawet coś więcej — samą nazwę Ukraina zaczęły wypierać określenia „Małorosja”, następnie „Południowo-Zachodni Kraj” i „Południowe gubernie”. Jednakże nie wszystko można było zniszczyć czy też ustalić odgórnie przy pomocy dekretów, wspartych „argumentem” siły w postaci armii oraz sprawnie działających organów policyjnych. Mieszkańcy Ukrainy nigdy nie zapomnieli o posiadanych przez siebie „prawach i wolnościach” oraz nie wyrzekli się walki o wolności dla swojej ojczyzny⁴⁷. W odniesieniu do sytuacji, z jaką przyszło im zmierzyć się już w XIX w., warto przytoczyć słowa J. Hrycaka, który zauważył, iż „Pamięć ta istniała na dwóch poziomach. Na poziomie prostego ludu tradycje kozackie pielęgnowali chłopci pańszczyźniani, dla których wspomnienia o kozactwie oznaczały przede wszystkim pamięć o buntowniczej Siczy Zaporoskiej i jej specyficznym porządku oraz nienawiści do ucisku społecznego, narodowego i religijnego. W środowisku nowej szlachty

⁴⁴ М. Попович, *Нарис історії культури України*, Київ 1999, s. 254–258; К. Чоїницька, *Церква і цар. Православ'я російське в реформах Петра Великого*, Kraków 2011, s. 75–124.

⁴⁵ З. Когут, *Проблема автономії...*, s. 123.

⁴⁶ В. Січинський, *Чужинці про Україну*, [w:] *З-під булави...*, s. 277, 286; Г. С. Каушлиев, *Вклад английских путешественников в историко-культурное освоение Крыма (конец XVIII – начало XIX века)*, [w:] „Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского”, серия: „Исторические науки”, т. 23(62), no. 1, 2010, s. 103.

⁴⁷ Н. Полонська-Василенко, *op. cit.*, s. 390.

ukraińskiej, potomków kozackiej starszyny wspaniała przeszłość Ukrainy wiązała się z pamięcią o kozackim państwie – Hetmańszczyźnie⁴⁸.

Paweł Krokosz. A Russian „No” for the „Rights and Freedoms” of the Ukrainian People in the 18th Century (2)

This article is devoted to the policy of the tsarist authorities against the Ukrainian territories which were part of the Russian Empire in the 18th century. During the Great Northern War (1700–1721), Hetman Ivan Mazepa attempted to create a Ukrainian state that was independent from Russia. His activities ended in failure. In the following years, the Russian government allowed the Cossack Hetman state to operate to a very limited degree under its total control. In 1764, Empress Catherine II removed the last Hetman, Cyril Razumovsky, from his post. Soon there was also a complete elimination of the existing autonomy of Ukraine, which under the new rules was incorporated into the Russian state. The Ukrainian population was also then deprived of the special „rights and freedoms” which had once been guaranteed by the Russian rulers.

---

⁴⁸ J. Hrycak, *Historia Ukrainy 1772–1999. Narodziny nowoczesnego narodu*, Lublin 2000, s. 36.